

Kansan kulttuuria kartoilla

Suomen kansankulttuurin kartasto. 1. Aineellinen kulttuuri. Toimittanut Toivo Vuorela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1976. 151 s.

Suomen kansanomaisen kulttuurin kartoituksen alku sijoittuu jo 1920-luvulle, jolloin Suomen kartastossa julkaistiin muutamia kansatieteellisiäkin kartoja. Seuraavalla vuosikymmenellä tehtiin pontevia yrityksiä kartoitustyön järjestämiseksi vakinaiselle kannalle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Sanakirjasäätiön ja Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aloitteesta saatiinkin v. 1937 palkatuksi

kartoitustyöntekijä Sanakirjasäätiön palvelukseen. Kartografina toimi tuolloin fil. maist. Toivo Vuorela ja työn ohjaajana Kustaa Vilkuna. Sitten työn johdossa on ollut Toivo Vuorela. Hänen toimitusosuutenaan on ollut aineellinen kulttuuri. Henkisen perinteen osuudesta, joka ilmestyy myöhemmin, huolehtii fil. tohtori Matti Sarmela. Nelisenkymmentä vuotta kestänyt työ, jonka sotavuodet tosin keskeyttivät, on tuottanut kaunista satoa: 151-sivuinen Suomen kansankulttuurin kartaston ensimmäinen osa¹ ilmestyi 1976.

Ulkoasultaan skkk on tyylikäs ja viimeistelty. Teoksen formaatti on sangen suuri. Niinpä kartat ovat kiitettävän selkeitä jopa Varsinais-Suomen pikkupitäjiä myöten. Teksti on suomeksi ja saksaksi; lisäksi legendat on käännetty myös englanniksi. Johdannossa esitellään tiiviisti kartoitustyön historiaa ja vaiheita sekä luodaan muutamia kiintoisia silmäyksiä niihin näköaloihin, joita kansatieteelliset kartat voivat paljastaa laajakatseisille tarkastelijoille. Varsinaiset kartat, joita on kaikkiaan 84, ja niihin liittyvät kansatieteelliset artikkelit vievät noin 130 sivua. Karttaluettelo, pohjakartta, paikkakuntahakemisto, kirjallisuusluettelo ja pitäjien tunnistamiseen tarkoitettu pitäjien tunnusnumeroin varustettu karttakalvo ovat käteviä ja päteviä käyttäjän apuneuvoja.

Kartaston johdannossa ilmoitetaan, että kartoitus käsittelee historiallisen suomalais-karjalaisen kielialueen. Kuitenkaan aluerajaus ei itse asiassa ole selvästi kielipohjainen, vaan se perustuu jonkin verran epäjohdonmukaisesti osaksi valtiolliseen alueeseen ja osaksi kieleen. Mukana on Suomen nykyalue kokonaan, siis myös ruotsinkieliset seudut. Hieman epämääräiseksi jää lappalaisväestön osuus. Aina-kin poronhoitoaluetta ja paliskuntia käsittelevät kartat sisältävät myös lappalaisen kielialueen tiedot ja kartassa 84 »Kansanomaiset veneet» järvilappalaisten vene

¹ Jäljempänä kartastosta käytetään lyhennettä skkk.

on saanut oman karttamerkkinsä. Sen sijaan esimerkiksi kartoista 59 »Lihan konservointi» ja 65 »Raanut» ei käy tarkoin selville, ovatko Peräpohjolan tiedot suomalais- vai lappalaisväestöltä. Myöskään ei ole tietoa siitä, onko karttoihin pyritty järjestelmällisesti kokoamaan kaikki lappalaistiedot vai onko niiden esiintyminen sattumanvaraista.

skkk:n pohjakarttaan on piirretty vesistöjen ja valtiollisten rajojen lisäksi pitäjien tai vastaavien hallintoyksikköjen rajat. Pohjakartta ei vastaa minkään hetken todellisuutta; se on peräti viiden aikatazon tilanteesta koottu malli, johon aineisto suhteutetaan. Valtiolliset rajat ovat nykyhetken mukaisia. Suomen alueen kuntajako käsittää vuoden 1910 maalauskunnat. Ruotsin puoleisen Länsipohjan ja Pohjois-Norjan kuntajako vastaa vuosien 1930—1950 tilannetta. Vuonna 1925 voimassa ollut hallinnollinen jako on käytössä Karjalan autonomisen neuvostotasavallan alueella. Inkerissä alueyksiköinä ovat luterilaiset seurakunnat ennen ensimmäistä maailmansotaa. Vermännin suomalaisalue ja Tverin karjalaisalue jäävät karttalehden ulkopuolelle ja ilman tarkempaa hallinnollista jakoa. Kartan käyttäjää tällainen alueyksiköiden rajojen eriaikaisuus tuskin häiritsee. Kuitenkin on syytä pitää mielessä, että kartan »todellisuuden» kuva on monesta palasta koottu tekninen apuväline.

Painoteknisesti skkk:n »sokea» pohjakartta on erinomainen muuten paitsi väreiltään. Vesistöjen ja aluerajojen värit ovat liian samankaltaisia. Jokia on vaikea erottaa rajoista ja ne sotkevat pitäjänrajat niin, että tututkin pitäjät pirstoutuvat hahmoltaan epäselviksi. Toisaalta joet eivät nyt nouse karttapohjasta esiin helpottamaan paikantamista.

skkk:n toimitustyön yhteydessä on laadittu laaja ja perusteellinen paikkakuntahakemisto lähinnä kansanrunouden ja kansatieteen tutkijain tarpeita silmällä pitäen. Suomen ulkopuolella sijaitsevien alueiden suomenkielinen paikannimistö olisi syytä vakiinnuttaa tämän luettelon

mukaisena laajemminkin. (Luettelo on julkaistu erillisenä: Viljo Nissilä — Matti Sarmela — Aino Sinisalo, *Ethnologisches Ortschafts- und Dorfregister des Finnischen Sprachgebiets in Finnland, Karelien, Ingermanland, Norrbotten, Finnmark und auf der Halbinsel Kola*. Studia Fennica 15. SKS. Helsinki 1970.)

skkk:n aluejako pohjautuu historiallisiin maakuntiin. Alueita on yhteensä 22 Varsinais-Suomesta Ahvenanmaahan asti. Käytetty jako poikkeaa luonnollisesti paljon esimerkiksi murteentutkimuksen käyttämistä jaoista. Tämä on kiusallista kansatieteellisten karttojen ja murrekarttojen ja etenkin vastaavien artikkeleiden vertailijalle. Kuitenkin karttapohjan jakaminen alueisiin on pitkälti vain tekniikkaa, jonka jokainen tutkimuksen ala sopeuttaa omien päämääriensä mukaan.

Esitetty aluejako on käyttökelpoinen, mutta sitä ei ole seurattu johdonmukaisesti. Jotta jaosta olisi hyötyä kartaston käyttäjille, sitä olisi noudatettava tarkasti nimenomaan karttoihin liittyvissä artikkeleissa. Kuitenkin esimerkiksi tervanpoltton esittelyssä (s. 30) Pohjanmaahan sisällytetään myös Kainuu; paikkakuntahakemistossa vastaava alue on jaettu kolmea: Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaahan sekä Kainuuseen. Pohjanmaan jako kahdella ei ole riittänyt kaikissa artikkeleissa, vaan lisäksi on tarvittu aluetta Keski-Pohjanmaa (esim. kartat 1, 18, 22, 26, 29, 37, 44, 45). Ilmeisesti nimitystä Keski-Suomi on käytetty sekä alueesta *e* (s. 17) että keskisestä Suomesta yleensä. Varsinkin ulkomaalaisille lienevät epäselviä seläiset alueiden nimitykset kuin Ala-Satakunta (s. 56), Turun ylämaa (s. 58), Vakka-Suomi i. saksaksi *Vakka-Finnland* (s. 60) ja Järvi-Suomi i. saksaksi *Seen-Finnland* (s. 148). Myös murrealueiden nimityksiin on joskus turvaututtu (lounaismurteiden itäryhmä s. 58). Kartta-tooksessa olisi hakemistoaparaattiin kuulumattomista aluemäärittelyistä päästävää eroon. Kun on tarvetta epämääräisempään levikin kuvaukseen, voidaan käyttää sellaisia häilyvärajaisia maantieteel-

lisiä nimityksiä kuin Länsi-Suomi, Lounais-Suomi jne., kuten skkk:n artikkeleissa on useimmiten tehtykin.

Epäselväksi jää, miksi Suomen ulkopuoliset alueet jaetaan kolmia (I. Karjala, II. Inkeri, III. Länsipohja, Ruija ja Kuola, s. 16—17), etenkin kun Vermlantti jää tämänkin ulkopuolelle ja kun skkk:n esityksestä ei käy ilmi, mitä aluetta Karjalalla itse asiassa tarkoitetaan. Tätä jaottelua en ole huomannut kartaston artikkeleissa käytetyn hyväksi. Tverin alueen hallinnollisen jaon olisi kartastoon voinut täydellisyyden vuoksi lisätä.

skkk:n toimittamiseen on tarvittu valtavat määrät arkistoaainesta. Tärkein osa on saatu Sanakirjasäätiön, Museoviraston, Svenska Litteratursällskapetin ja Åbo Akademin kokoelmista. Lisäksi on jouduttu turvautumaan aluemuseoihin ja kyselyihin. Aines on siis varsin kirjavaa ja monilähtöistä. Tämä on aiheuttanut toimitustyössä monia periaatteellisia pulmia, joita Matti Sarmela on selvitetty artikkeleissa Kansankulttuurin kartoituksesta (Virittäjä 1965 s. 255—279). Toisaalta voidaan olettaa, että eri päämääriä varten ja eri menetelmin kerätyt ainekset kontrolloivat ja korvaavat toistensa puutteita kriittisen ja kärsivällisen tutkijan käsissä.

Kartat ovat arkistoaineksen kautta sidoksissa todellisuuteen. Tämän sidoksen skkk on toteuttanut ei tieto tiedolta jäljentäen vaan tieteellisesti perustellulla tavalla yleistyksiin pyrkien. Suurista ainemääristä huolimatta tietoihin pyrkii aina jäämään puutteita ja aukkoja. Levikkialueiden ydinosisissa olevat aukot eivät ole kovinkaan haitallisia. Hyvin ilmeistä on, että tutkittava ilmiö on aukkopaiikoissakin edusteilla. Siirtymä- ja reuna-alueet sen sijaan ovat ongelmallisempia. Niille osuneiden aukkojen edustusta tai edustumattomuutta on vaikea tai mahdoton olettaa luotettavasti. Suomalais-karjalaisen kielialueen ja samalla myös skkk:ssa esitetyn (muttei välttämättä kartoitettavana olevan ilmiön) le-

vikin periferiassa aineiden tallentuminen arkistoihin on melko varmasti ollut tehottomampaa kuin Suomen alueella. Nopean silmäilyn perusteella laskien periferiasta onkin melko vähän tietoja: Vermlannista vain kahdeksassa ja Tveristä kymmenessä kartassa. Tietojen niukkuus voinee johtua yhtä hyvin arkistojen puutteista kuin siitä, että esinettä tai ilmiötä ei alueilla tavata.

skkk:n johdannossa ei tarkemmin selvitetä, millä perustein kartoituskohteet on valittu. Luonnosasteelle on tehty tuhantisen karttaa, joista julkaistut 84 on poimittu. Valintoihin ovat osaltaan ilmeisesti vaikuttaneet kansainvälisen kartoitustyön tavoitteet. Toivo Vuorela on artikkelissaan Euroopan kansatieteellisestä kartoittamisesta (Kotiseutu 1966 s. 242—245) esitellyt aihealoja, joita on pidetty keskeisinä Euroopan kansatieteellistä karttastoa varten. Niitä ovat mm. kyntövälineet, puinti, aurat, käsikäyttöiset maanmuokkausvälineet, leikkuuvälineet ja rakennukset. Nämä aihepiirit ovatkin hyvin vankasti esillä skkk:ssa. Karkeasti laskien maanviljelystä ja karjanhoidosta, ruokataloudesta sekä rakennuksista ja kalusteista on kustakin kolmesta aihealasta parisenkymmentä karttaa, naisten käsistöistä ja puvuista viitisentoista karttaa sekä kulku- ja kuljetusneuvoista vajaan kymmenen karttaa. Sen sijaan kartastoon eivät ole päässeet metsästyksen ja kalastuksen laajat aihepiirit. Esimerkiksi kalastusvälineistön levikin esittely olisi ollut kiintoisaa, jotta olisi mm. nähty levikin riippuvuus tai riippumattomuus vesistöalueista. Myöskään käsityöläisammatteihin ja moniin miesten teknisiin taitoihin (esim. sepäntyöt, puutyöt, nahan muokaus) ei skkk:sta saa valaistusta.

Johdannon mukaan skkk:n kartat ovat »järjestään ns. ideaalityyppikarttoja, jollaisissa pyritään esittämään arkaistisimpien piirteiden laajin tiedossa oleva levikkialue sellaisena kuin se oli ennen ensimmäistä maailmansotaa» (s. 9). Ideaalityyppikartan ideaa ja käytäntöä on Matti Sarmela esitellyt tarkemmin

mainitussa Virittäjän artikkelissaan. Hänen mukaansa »ideaalityypikartta noudattaa kahta perussääntöä: 1. kuhunkin alueelliseen yksikköön merkitään vain yksi karttasymboli; 2. kuhunkin alueelliseen yksikköön merkitään vain sen tiedonannon mukainen karttamerkki, joka edustaa ilmiön vanhinta, primaarisinta, ideaalisinta tai funktionaalista kerrostumaa» (Virittäjä 1965 s. 268). Ideaalityypikartta on siis paremminkin aineistoa tiettyin kriteerein suodattava tutkimusmenetelmä kuin tiedonantoja kirjaava esitystapa.

Ensimmäistä perussääntöä skkk:ssa ei noudateta ihanteellisella tavalla. Teoksessa on runsaasti karttoja, joissa yhteen alueyksikköön on merkitty kaksi tai jopa useampia merkkejä. Toisin sanoen näissä kartoissa syystä tai toisesta ei ole tehty toisen perussäännön mukaista analyysia ainakaan jokaisen alueyksikön kohdalla. Ymmärtääkseni kahta tai useampaa ilmiötä ideaalityypikartalla esitettäessä on tutkittava ensiksi niiden käyttöalaa: ovatko kartoitettavat ilmiöt niin sanoakseni »komplementaarisessa distribuutiossa» käyttöalaltaan, jolloin ne esitetään samalla kartalla esimerkiksi tilansäästöyistä, vai ovatko ne »vapaassa vaihtelussa», ts. toinen syrjäyttämässä toista, jolloin varsinainen ideaalityypikartta tulee kyseeseen. Esimerkiksi juhlatulista ei pitäisi a priori olettaa, että paikkakunnalla voi vanhastaan olla vain yksi juhlatulien polttamisajankohta. Sen sijaan jos paikkakunnalta on tietoja vaikkapa sekä juhanuskokon että pääsiäistulien polttamisesta, pitäisi tutkia, onko niiden polttamisella ainakin alkuaan ollut eri funktio, jolloin ne olisivat jonkinlaisessa komplementaarisessa distribuutiossa. Tilannetta voi mutkistaa lisäksi se, että joillakin alueilla voi olla käynnissä syrjäytymisprosessi, ts. nuorempi, ekspansivinen ilmiö syrjäyttää vanhempaa, kun taas toisilla alueilla samat ilmiöt elävät rinnan täydentäen toinen toistaan.

skkk:n kartat antavat paljon muutakin tietoa kuin arkaistisimpien piirtei-

den laajimman levikkialueen. Joissakin kartoissa tehdään havainnollisia aikatasoleikkauksia, jotka selvittävät vuosikymmenien tai -satojen kuluessa tapahtuneita levikinmuutoksia. Tällaisia ovat muun muassa kartat 2 »Vesimyllyt osuusmyllyinä», 5 »Tervanpoltto» ja 64 »Juhlaryijy». Havainnollista tilastotietoa on sisällytetty karttoihin 35 »Kaksikerroksinen asuinrakennus» ja 5 »Tervanpoltto». Jälkimmäisen kartan legendassa karttamerkit ovat kuitenkin harhauttavalla tavalla vaihtaneet paikkaa. Tarkkoja tyyppierittelyjä levikkeineen esitetään esimerkiksi kartoissa 9 »Viuhka», 26 »Aittatyyppijä», 37 »Savujohdollinen pirtin- ja tuvanuuni» ja 84 »Kansanomaiset veneet». Veneitä käsittelevän kartan ja artikkelin perusteella ei tosin käy selville, millaisia kaikki yksitoista venetyyppiä muunnoksineen ovat. Onpa kartastoon kelpuutettu muutama sanakarttakin (kartat 8 »Hankoauran osien nimityksiä» ja 45 »Kehdon nimitykset»).

Jokaiseen karttaan liittyy tiivis kansatieteellinen artikkeli. Kirjoittajia on kaikkiaan kaksikymmentä; suurin osa on Niilo Valosen, Kustaa Vilkunan ja Toivo Vuorelan käsialaa. Artikkeleissa selvitetään kartoitettavan ilmiön taustaa ja tyypejä, esitellään ilmiön levikkiä rajojemme ulkopuolella ja ilmiön leviämistä maahamme, ja tehdään kielellisiä huomioita, ts. annetaan monenlaisia kartan ymmärtämiseksi välttämättömiä tietoja. Artikkelin apu on tärkeä muun muassa kansainvälisen levikin huomaamiseksi. Esimerkiksi kartasta 25 »Härän ies» asiantunteaton saa helposti näköharhan, että härkäalueen ydin on Turun seuduilla, kunnes artikkeliin syvennyttyään joutuu tarkistamaan käsitystään: lounaissuomalainen härkäalue onkin eurooppalaisin silmin katsoen äärimmäistä periferiaa.

Niin ytimekkäitä ja tarpeellisia kuin skkk:n karttoihin liittyvät artikkelit ovatkin, niiden anti voisi olla vielä suurempi. Ilmeisesti toimitus on pieteettisistä pysytellyt tiukasti alkuperäistekstissä, joka saattaa olla präisin vuosikym-

menten takaa. Kartan käyttöä jouduttaisi ja selventäisi, jos artikkelissa asiat selitettäisiin juuri samassa järjestyksessä kuin legendassakin. Samoin artikkelissa ja legendassa olisi hyvä käyttää samoja termejä. Esimerkiksi kartassa 65 »Raanut» ja vastaavassa artikkelissa puhutaan suorakuviolisista, suorakuviollisista ja suoraruutuisista raanuista ja ainakin maallikolle jää hieman epäselväksi, ovatko Peräpohjolan ja Lapin raanut yksiä samoja vai eivät. Joskus tekstissä on maininta, jonka perusteella odottaisi karttaan merkkiä. Kartan 77 »Pellavaharja ja häkilä» tekstissä mainitaan Tverissä käytetyn pellavahäkilää (*raudaharja*), mutta kartasta merkki puuttuu. Samoin puuttuu Vermlannin kohdalta merkki artikkelissa mainitusta *karpuset*-tiedosta (kartta 19 »Suosukset ja lumikengät»). Artikkeleissa voisi olla myös enemmän kommentteja kartoituksen pohjana olevaan ainekseen, varsinkin jos on käytetty rinnan sekä museoiden esinetietoja että kirjallisia tietoja.

Kielestä kiinnostunut kansatieteellisten karttojen selailija johtuu pakostakin ajattelemaan, millaisilta mahtavat vastaanvat kielitieteelliset sanastokartat näyttää. Tavallisen kielenkäyttäjän ajatusmaailmassa asia ja nimi ovat kietoutuneet niin kiinteästi yhteen, että vasta rinnan asetetut kansatieteelliset ja sanastokartat pystyvät näyttämään, kuinka monimutkainen nimen ja asian suhde on yhden kielen ja kokonaisen kansan kulttuurin tasolta katsoen. Kuvaava esimerkki on skkk:ssa kartoitettu käsite *napakaira* (kartta 30), jonka levikistä sanan *napakaira* (*napakairi*, *napakoira*) levikki poikkeaa osin melkoisesti (ks. Veikko Ruoppila, Kalevala ja kansankieli, kartta 86). Asian ja nimen sidoksisuus saattaa olla kartoittajallekin kompastuksena puutteellisesti selitettyjä nimiä tulkittaessa. Tietojen varmentamisessa kansa- ja kielitieteelliset levikkikartat auttavat erinomaisesti toisiaan.

Kansankielen ja tutkijankielen erossa pitäminen merkitsee skkk:ssa nimenomaan nimen ja asian selvää erottamista. Tekstissä se käy hyvin päinsä typografi-

sesti: painetaan kielenaines kursiivilla. Näin skkk:n artikkeleissa on useimmiten menetelty. Joskus lukija jää kuitenkin empimään, onko kysymys murre-sanasta vai tutkijan käyttämästä yleistermistä, jota murteissa jotkin muut sanat vastaavat. Kartan 34 »Pirtti ja tupa» legenda on tällainen tapaus: ovatko käytetyt termit tupa, pirtti ja pertti kansan vai tutkijan kieltä?

Suomen kansankulttuurin kartasto on mittava lisä kansamme peruskirjastoon. Sisukkaan työn avulla on täydennetty laaja menneisyytemme kartassa oleva alue, sananmukaisestikin kartoitettu kansamme olemukseen vaikuttaneita ja edelleen vaikuttavia tekijöitä. Mutta skkk:n anti ei jää tähän. Se herättää uteliaisuutta, kysymyksiä, uusia ongelmia, kuten kaiken todellisen tutkimuksen tulee tehdä.

Raimo Jussila